

Borgerkvarterer i Odense i slutningen af 1500-tallet

Af *Niels Henrik Jessen*

Borgerskabet og dets kultur er indenfor den historiske forskning et ganske sparsomt opdyrket område, og den følgende social-topografiske undersøgelse af, hvor i Odense byens borgerskab bosatte sig i slutningen af 1500-tallet, fremstår således som et forsøg på i forskningsmæssig sammenhæng at betræde den jomfruelige jord. En sådan undersøgelse forekommer berettiget, idet bopælens beliggenhed sikkert har haft betydning for borgernes anseelse, hvorfor et studie heri rummer kimen til forståelse af i hvert fald en del af borgerskabets kultur, som den kom til udtryk dengang. Borgerne var på dette tidspunkt en særdeles broget forsamling, og de lader sig kun vanskeligt afgrænse overfor andre samfundsgrupper, blandt andet fordi det først var i løbet af 1500-tallet, at borgerne udviklede kimen til en selvstændig borgerlig standsbevidsthed. Her skal borgerskabet defineres som bestående af de personer, der havde bopæl i byen og betalte skat der. De laveste samfundsgrupper – fattiglemmerne – der var undtaget fra at betale skat – indgår således ikke i denne definition af borgerskabet, omend de dog bør medregnes til byens beboere.

Om social-topografien i Odense skal her fremhæves, at Fyns biskop C.T. Engelstoft i sin Odense byhistorie fra 1880 nævner, hvor de fine borgere boede omkring 1650.

Der fandtes øjensynligt et særligt »borgerkvarter« i byen, og dette skulle have eksisteret i mange år: »Dette centrale Parti af Byen beholdt indtil 1660 det samme Præg, som det allerede havde ved Reformationen; at være Samlingssted for de fornemste Borgerfamilier. Ville vi gjøre en Rundgang paa denne Odense »Bredgade« (Vestergade, Korsgade, Overgade) ville vi omtrent 1650 træffe lutter bekjendte Navne. I Hjørnegaarden Korsgaden (= Algade i 1500-tallet; i det følgende er der brugt gadenavnene fra 1500-tallet) Nr. 1 (..) boede ved 1631 Raadmand Augustinus Ebel, gift med en Datterdatter af Oluf Bager«. »I (Overgade) Nr. 10 boede

efter Ole Bagers Tid Borge-mester Jørgen Mule«, og »I Nr. 8 havde først Raadmand Niels Bager boet. . siden. . Borgemester Otte Knudsen og Abilgael Hasebart.« »I Nr. 9 (Oluf Bagers hus Jordan) boede Oluf Bagers Datter Karn.« »Endelig i Hjørnegaarden Nr. 2 boede Kjøbmand Frederik Hummerback.«¹

Det er byens inderste del, som Engelstoft nævner som borgerkvarter. Nemlig området Vestergade over Algade til Overgade (Algade er idag vejen over Flakhaven og Albani torv).

Der har givetvis ligget standssolidaritet til grund for, at dette område i byen har været borgerkvarter angiveligt siden reformationen, og dette måtte så medføre, at bybefolkningen var fattigere i byens yderkvarterer, hvor borgerskabet ikke boede. Dette aspekt kommer Engelstoft dog ikke ind på.

Faktisk antyder det såkaldte »Braunius' Odense-kort 1593«², at det forholdt sig således, at de rige boede i byens centrum, og folk var fattigere mod byens yderkanter.

Det er tydeligt, at kortets kartograf ikke med samme ildhu har tegnet alle byens dele, og den del, som er tegnet mest udførligt, er netop den inderste bydel, hvor de rige borgere ifølge Engelstoft boede. Kartografen har ikke haft samme interesse for de andre bydele, hvor man må antage, at de fattige boede. Disse områder er i hvert fald ikke tegnet særlig udførligt på kortet.

Nær byens centrum er husene derimod tegnet særdeles detaljeret med karnapper, vinduer, tårne m.m., mens husene i yderkvartererne, som for eksempel Skulkenborg-kvarteret, kun er utydelige. De er ikke tegnet med vinduer og fremstår på alle måder skumle og utilnærmelige.

Engelstoft benytter denne samtidige ikke-skriftlige kilde, der som beretning om Odenses udseende må betragtes som groft tendentiøs, til sin spadseretur i borgerkvarteret, men han søger ikke at tendensbestemme kilden, hvilket i øvrigt giver ham problemer. Han kan ikke forklare, hvorfor kortet mangler alle den rige borger Oluf Bagers kendte huse, herunder det på kortets fremstillingstidspunkt 1585 nyligt opførte stenhus »Jordan«, men bemærker blot: »Hans Bygninger have altsaa ikke tiltrukket sig Tegnerens Opmærksomhed, som maaskee var meest henvendt paa det Gamle.«³

En undersøgelse af kortets ophavssituation viser, at disse udeladelser

Tabel 1.

Othhense Byes Mantals Register och Skatte Boes Wor fraa Martini Anno 1578 till Martini 1579.

(Transkriberet ved Svend Larsen, Landsarkivet for Fyn.)

	Rode 1	Rode 2	Rode 3	Rode 4	Rode 5	Rode 6	Rode 7	Rode 8	Rode 9	Rode 10	Rode 11	Rode 12	Rode 13	Rode 14	Rode 15
7-10 Mk.									1 ¹	2 ³					
3-6 Mk.					1	1			2 ²	1		1	1	2	4
2-2½ Mk.	2	1		3	3		2		1			1	1	1	1
1-1½ Mk.	2	3	5	3	3	3	4	3	5	9		5	3	1	2
13-20 Sk.			1	2		1	1	2		1				4	1
9-12 sk.	2	2		1	1	1	1	1		3	2	2	3	1	1
5- 8 Sk.	36	18	18	9	4	10	15	25	15	33	40	4	15	11	14
1- 4 Sk.	37	7	7	5		21	12	10	4	33	20	5	6	4	11

Noter: ¹ Oluf Bager, ² Niels Bager & Marcus Kotte ³ Hans Mule & Christoffer Bang.

sikkert er sket bevidst fra kartografens side for at undgå en opreklamer-
ning af storborgeren Oluf Bagers position til glæde for den person, der
ifølge kortets overskrift finansielt har støttet dets fremstilling: den kendte
holstenske adelsmand Henrik Rantzau, der mere end nogen anden på
dette tidspunkt var adelsstandens talsmand.

Men Engelstoft søger ikke på denne måde at benytte kortet som levn,
og tilbage står derfor hans redegørelse for, hvor de rige borgere i Odense
boede omkring 1650.

Ole Degn er i sin disputats om Ribes sociale forhold i tidsrummet
1560-1660 kommet til en tilsvarende konklusion angående Ribe-borger-
skabets boliger nær Ribe-bymidte,⁴ og om København efter 1645 har E.
Ladewig Petersen fundet, at »De største – og mest velstillede – husstande
(..) finder vi i Strand, Snarens og Frimands kvarterer, nærmest Køben-
havns slot,« mens de fattigere kvarterer findes bag Nørregade og Køb-
magergade og den laveste sociale standard spores i nybyggerkvartererne
uden for voldene.⁵

For Ribe og Københavns vedkommende bemærkes således den
samme social-topografiske placering af borgerskaberne i byerne, som
Engelstoft påpegede var gældende for Odense omkring 1650.

Det skal nu undersøges, om dette område også var borgerkvarter i Odense i slutningen af 1500-tallet.

På tabel 1 er byens skattebetalende personer fordelt på deres respektive bopæles placering i byens roder. »Rode« var den administrative inddeling af byen (i Odense fra 1-15), og rodemestergerningen var det borgerlige ombud, som foranstaltede denne administration, der primært drejede sig om skatteindbetaling samt brandsyn. (Rodernes fordeling på Odense gadenet ses på tabel 2, og disse er på figur 1 overført til »Braunius' Odense-kort 1593«, der er den ældst kendte grundplan over Odense).

Ved således at samkøre oplysningerne fra skattebogen 1578-79 med rodefordelingen kan man finde, hvor i byen de skattebetalende borgere boede i slutningen af 1500-tallet.

Tabel 2.

Rodeinddelingen i Odense i 1500-tallet (nuværende gadenavne i parentes)

- Rode 1:* Klaregade 2-36 (østre side)
 Torvet 12-14, 13-15 (Albani torv)
 Vestergade 2-50 (sdr. side)
 Horsetorvet, Munkemøllestræde, Skt. Knuds Kirkestræde,
 Klingenberg, Pogestræde, Flakhaven, Skt. Annegade
- Rode 2:* Klaregade 1-35 (vestre side)
 Vestergade 52-100 (sdr. side)
 Vindegade 35 og 39
 Holsedore, Vesterports forstad, Heden.
- Rode 3:* Vestergade 51-91 (ndr. side)
- Rode 4:* Vestergade 43-49 (ndr. side)
 Gråbrødre Agestræde (St. Gråbrødrestreæde)
 Gråbrødre Kirkestræde (St. Gertrudsstræde)
- Rode 5:* Vestergade 1-41 (ndr. side)
 Asylgade (ulige samt 2-24)
 Gråbrødre Stentestræde (Ll. Gråbrødrestreæde)
 Gråbrødre plads
- Rode 6:* Asylgade 26-28
 Vindegade
 Nørregade 2-36
 Fisketorv, Dansestræde, Grønnegadestræde (Stålstræde), På Gravene

Borgerkvarterer i Odense i slutningen af 1500-tallet

- Rode 7:* Nørregade 38-104, 81-97,
Nørreports forstad, Skt. Hans plads
- Rode 8:* Nørregade 27-79
Hans Jensensstræde 2-36 (ndr. side)
Ramsherred lige nr. ulige 1-45
Skulkenborg
- Rode 9:* Nørregade 1-25
Hans Jensensstræde 1-37
Ramsherred 47-59
Overgade 2-12
- Rode 10:* Overgade 14-74
Ramsherred 61-67
Claus Mulsstræde (Overstræde), Bangs Boder, Teaterstræde, Mellemstræde,
Sortebrødre torv, Møntestræde.
- Rode 11:* Overgade 61-67
Skt. Jørgensstræde (Ridehusgade), Skt. Jørgensgade og
Skt. Jørgens forstad.
- Rode 12:* Overgade 23-59
Møglebrogade 16 (Brogade)
Vor Frue Kirkestræde
- Rode 13:* Overgade 9-21
Nedergade 2-42 (ndr. side)
Møglebrogade 18-24
- Rode 14:* Nedergade 1-41 (sdr. side)
Møglebrogade 21
Mørkestræde (Påskestræde), Adelstræde (Adelgade)
- Rode 15:* Torvet 1 + 11, 2-10
Overgade 1-19
Adelstræde 18
Bispegårdsstræde (Albanigade)

Note: Husnumrene er fra ca. 1870. Man nummererede ikke husene i 1500-tallet. Husnumrene benyttes da også blot her til at vise, hvorledes flere roder delte en enkelt gade. (EDB-udskrift MPS, lev. 36R2A/DOU33 udarbejdet af H.C. Johansen, 1981).

Man bemærker først, at de højestbetalende skatteydere boede i rode 9 og 10. Det drejer sig om Oluf Bager, Hans Mule og Christoffer Bang, som alle betalte 10 Mark i skat og således må betragtes som Odenses rigeste borgere.

I disse to roder boede tillige et betydeligt antal (18) andre borgere, som betalte 1 Mark og derover i skat, hvilket var en ikke ringe sum. Til gengæld betalte et meget stort antal (66) de to laveste skattesatser (1-4 Sk. & 5-8 Sk. = mindrebemidlede borgere) i rode 10. Tilsvarende betalte forholdsvis få personer (19) i rode 9 de to laveste satser. Rode 9 synes således skattemæssigt at være forbeholdt Odenses rigeste, mens rode 10 foruden at rumme et rigmandskvarter også må have omfattet et område for mindrebesiddende skattebetalere.

I tabel 2 bemærkes, at rode 9 udgjorde området fra Overgade et stykke op ad Nørregade til Hans Jensensstræde og derfra ud til Ramsherred. Rode 10 udgjordes ligeledes af en del af Overgade til og med en del af Ramsherred samt Sortebrødre torv og de små stræder, som stødte til der.

Dette område skulle således udgøre byens fineste rigmandskvarter, hvilket stemmer med C.T. Engelstofts redegørelse, og fattigkvarteret i rode 10 kan antages at have været ved Ramsherred ud til Skt. Jørgensgade-kvarteret, hvilket indiceres af »Braunius' Odense-kort 1593«. På dette kort afbildedes yderkvartererne som nævnt ikke tydeligt-sikkert på grund af, at disse kvarterer i byen kun husede fattige, hvilket ikke var interessant for kartografen. I hvert fald var rode 11, som netop især udgjordes af Skt. Jørgensgade og Skt. Jørgens forstadkvarter ifølge skattebogen byens fattigste kvarter, da kun to personer i 1578 betalte over 8 Sk. i skat der, mens et stort antal (60) betalte de to laveste satser.

Roderne 5, 6, 12, 13, 14 & 15 har ifølge skattebogen også været beboet af borgere, som betalte høj skat (3-6 Mk.) omend ikke i niveau med de rigeste Oluf Bager, Hans Mule og Christoffer Bang.

Disse roder udgjordes af Vestergade, Algade (Fisketorvet, hvor rådhuset lå), samt den søndre side af Overgade og Brogade, Nedergade, Mørkestræde, Adelstræde-kvarteret (rode 12, 13 & 14) samt endelig Albani-torv området (rode 15), hvilket vil sige, at disse roder dækkede det meste af byens centrum.

Dette område var borgernes virke knyttet sammen med via ejendomme til handel og håndværk, idet gildeshusene i overvejende grad

fandtes i dette område,⁶ så det forekommer naturligt, at dette område i byen har været borgerkvarter.

Bemærkelsesværdigt er til gengæld, at rode 1, som udgjorde resten af indre by, ikke har huset nogle højtbeskattede borgere. Her betalte blot fire personer over 1 Mark, mens to betalte fra 9-12 Skilling og et meget stort antal (73) betalte de to laveste satser. Denne rode har således ikke rummet noget decideret rigmands-borgerkvarter.

Forklaringen herpå kan være, at denne rode især var byens vigtigste område for handel. Det var således allerede i 1496 af kong Hans bestemt, at købmandshandel med gode varer skulle finde sted på Flakhaven, mens handel med mindre gode varer skulle ske på Fisketorvet overfor bytinget.⁷ Rode 1 har således været det område i byen, hvor borgerne er gået på arbejde, men ikke har boet privat.

Endvidere var rode 1 karakteriseret ved at rumme byens offentlige institutioner, som Skt. Knuds kirke, kloster og gymnasium samt apoteket. Begge dele – det vil sige handel og institutioner – medvirkede til, at denne rode i højere grad har været område for offentlighed end for borgernes privatliv, og på Torvet (i Odense omfattende Fisketorvet, Flakhaven, Nytorvet eller Albani torv) lå rådhuset og bytinget, og stedet var tillige område for handel og håndværk. Det vil sige: Torvet var, foruden således at være byens geografiske centrum, tillige byens politisk-økonomiske centrum. Centeret for politisk virksomhed var rådhuset med dets magistratspolitik, hvor byens almene og offentlige sager blev diskuteret og besluttet i relation til borgerskabets egen situation og interesser.

Politik var borgerskabets monopol. Den oprindelige landadel beskæftigede sig ikke hermed, og byadelen kunne nok opnå valg til magistraten, men da kun såfremt de beskæftigede sig med borgerlig virksomhed, som handel og håndværk.⁸

Men blandt rådmændene fandtes navnlig borgere som Oluf Bager, Hans Mule og Christoffer Bang, der foruden den politiske virksomhed også drev handelsvirksomhed – det andet kernepunkt i borgerskabets offentlige virke, som også var knyttet til torvet på markedspladsen.

Det er givet, at den enkelte borgers økonomiske formåen blev fulgt af et samfundskrav om politisk engagement. Den rige Oluf Bagers position som rådmand, samt i mange tilfælde som kreditor for kommunen,⁹ er et godt eksempel herpå. Samfundskravet var moralsk funderet: I kraft af

Oluf Bagers økonomiske formåen var han moralsk forpligtet til at beskæftige sig med borgerskabets almene offentlige virke – kommunalpolitik – ligesom han også var moralsk forpligtet, men selvfølgelig ikke tvunget til at bistå kommunen økonomisk i trange tider.

Borgerlige burde bistå hinanden, men om de ville var en privatsag.

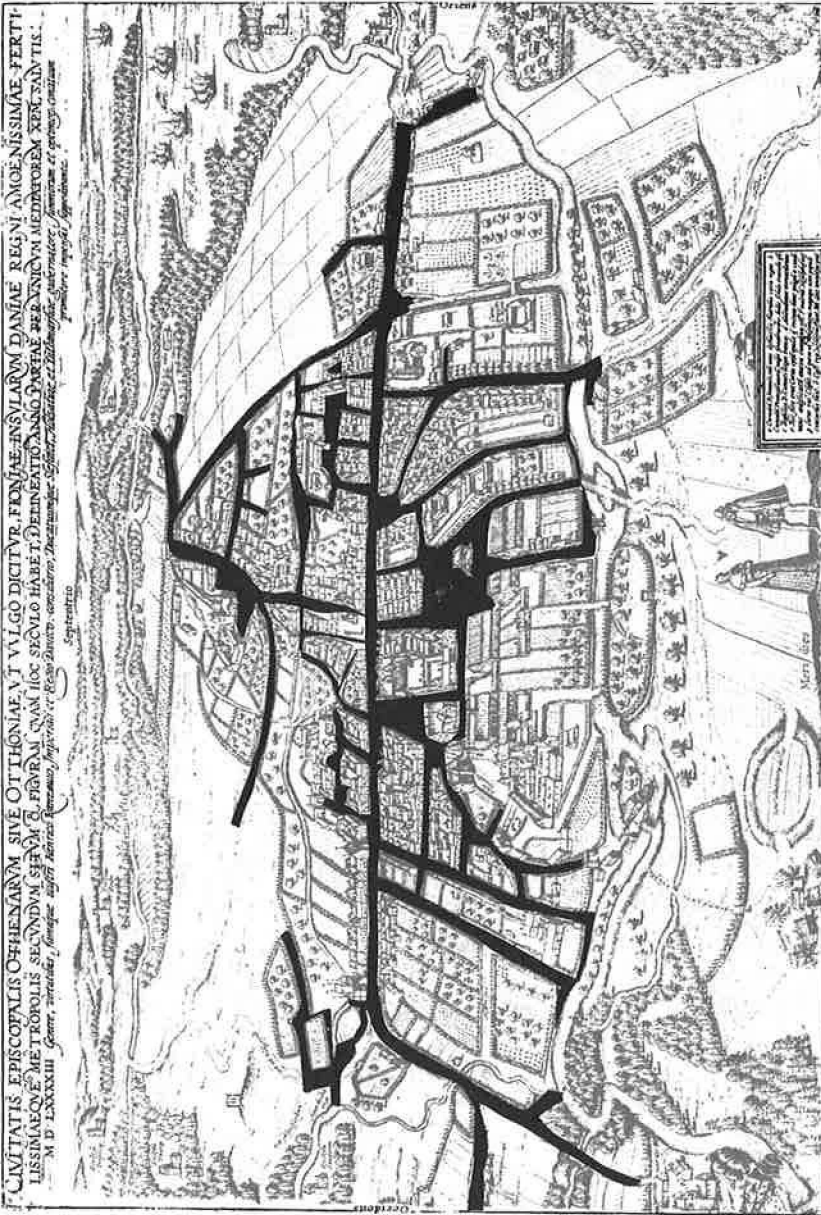
Men rådmændene i magistraten beskæftigede sig også med andet end byens indre forhold. Byens »ydre« forhold og det vil først og fremmest sige: forholdet til »staten«, der i 1500-tallet udgjordes af konge og rigsråd (= adelen) i forening, hørte også til kommunalpolitik, og der kendes eksempler på, at borgerne har været vrangvillige overfor kongelig indblanding i byernes indre forhold, som for eksempel i Odense i 1579, da Frederik II fandt det påkrævet at minde magistraten om, at byen skulle sættes i sømmelig stand til lenshyldningen året efter.¹⁰ Vesterporten skulle istandsættes, og møgdyngerne langs stenbroen skulle fjernes, da det var ubehageligt for de tilrejsende at se på og i øvrigt gav en forfærdelig stank, som beskrevet i kongebrevet. Dette var sikkert ikke overdrevet, for forurening *var* et stort problem i byerne i 1500-tallet. Man var sig den ganske bevidst, men formåede ikke at stille noget op imod den, da det var borgerskabets privatsag, om man ville smide affald på eget fortov og i egen rendesten, og byens agtværdige borgere smed som alle andre deres efterladenskaber i rendestenen, hvor det lå og skabte glimrende grobund for epidemiske sygdomme, som i mangfoldig grad hærgede byerne i 1500-tallet.¹¹

Ikke underligt at kongen ønskede byen gjort i stand, men det var en statslig indblanding i borgerskabets privatliv, og borgerskabet krævede derfor skatterestance for at kunne bekoste så betydelige foranstaltninger, hvilket blev givet.¹²

Dette var et ganske tydeligt eksempel på borgerpolitisk afgrænsning overfor den kongelige virksomhed. Staten skulle ikke blande sig i borgerskabets indre forhold, uden man i hvert fald fik noget til gengæld: nedsættelse af skatten.

Som således skildret omfattede en væsentlig del af borgerskabets offentlige virke politik på rådhuset ved byens torv, der herved både blev byens geografiske og politisk-økonomiske centrum.

Om den ringe beboelsesgrad i centrum-rodene (1) skal tillige nævnes, at flere af byens borgere kan have ejet huse i rode 1, men betalt skat i andre

Figur 1. Rodeinddelingen i Odense i 1500-tallet placeret på »Braunius' Odense-kort 1593«.
Af denne kildes berettende elementer er netop grundplanelementerne troværdige, hvorfor kortet udmærket
kan benyttes som grundplan.
(Niels Henrik Jessen op. cit.)

roder, hvor de selv boede. Dette gælder i hvert fald Oluf Bager, som det vil blive vist nedenfor.

De fattigste roder bliver så foruden som nævnt rode 11 i Skt. Jørgensgade-kvarteret, især rode 8 i Skulkenborg-kvarteret og rode 3 i den yderste del af Vestergade samt rode 2 i Vesterports forstad. Dette tilsammen understøtter formodningen fremsat ovenfor, at byens fattige borgere (= mindrebemidlede) boede i yderkanterne.

Roderne 4 & 7, der ligeledes udgjordes af byens randområder (Gråbrødre-kvarter og Nørregade), synes dog dette tiltrods at have haft en vis tiltrækning på de lidt bedre-bemidlede borgere, idet fem personer her tilsammen betalte 2-2½ Mark i skat.

Dette kan dog ikke tilbagevise formodningens berettigelse, og for rode 7's vedkommende bemærker man tillige, at et betydeligt antal (27) af denne lille rodes beboere har betalt de to laveste skattesatser.

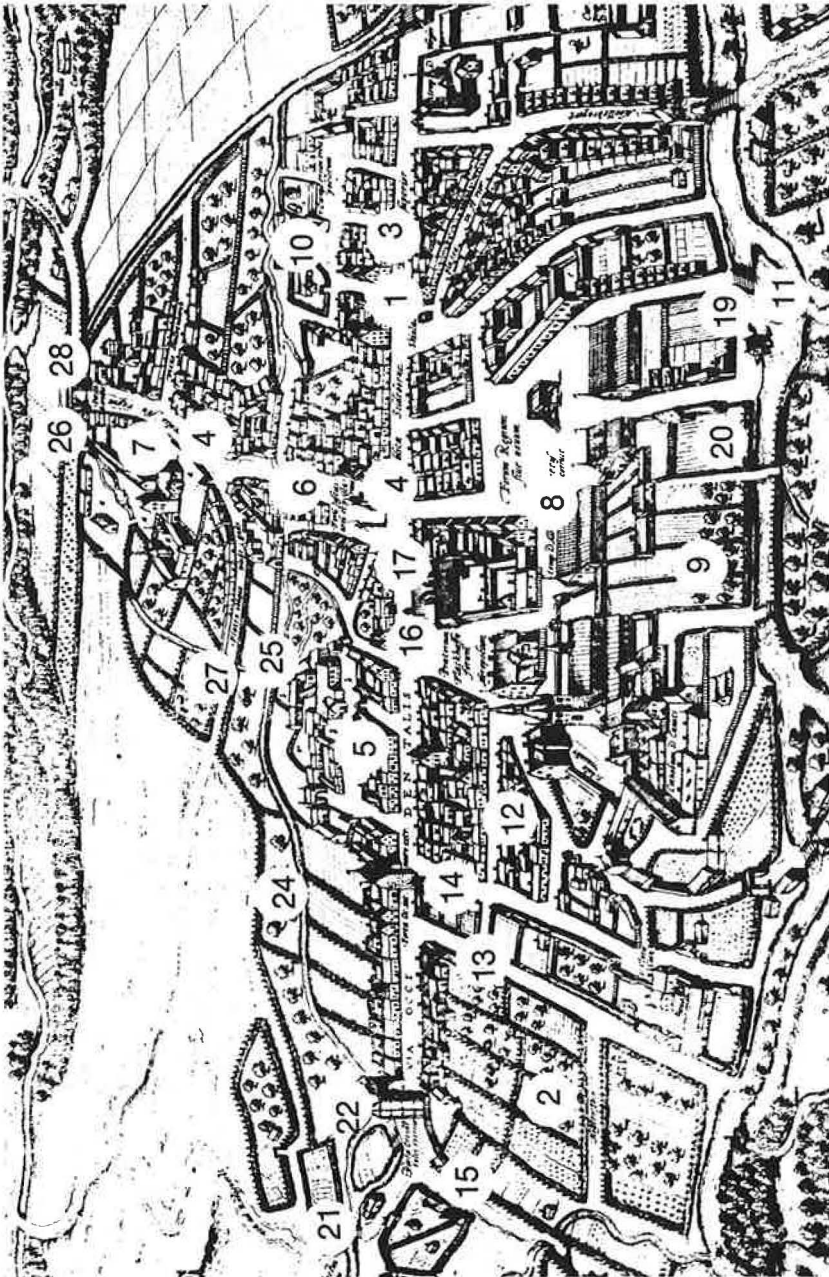
Som opsamling skal siges, at skattebogen 1578-79 antydede, at de rige borgere boede nær centrum i Odense ved det lange tværgående hovedstrøg Vestergade, Algade, Overgade, mens byens mindrebemidlede borgere var bosat i byens yderkvarterer.

Fattiglemmers og subsistensløses boligområder kan ikke verificeres via skattebogen, da disse samfundsgrupper ikke betalte skat. Den eneste kilde hertil er derfor »Braunius' Odense-kort 1593«, som antydede, at alle fattige – og dermed foruden mindrebemidlede borgere, naturligvis også fattiglemmerne – boede i byens yderkvarterer.

Denne samlede konklusion er vel ikke overraskende, da den bekræfter Engelstofts redegørelse, men på den anden side er spørgsmålet aldrig tidligere søgt verificeret empirisk.

I det følgende skal undersøges nærmere, i hvilke gader borgerne havde deres bopæle. Det skal i første omgang belyses, hvor den rigeste borger Oluf Bager havde sine ejendomme. Til dette benyttes det såkaldte »Oluf Bagers låsebrev af 26. sept. 1584«,¹³ som var Frederik II's garanti til Oluf Bager om, at denne vitterligt ejede de ejendomme, han havde. (Et låsebrev var et af kongen udstedt bevis på en persons ejendomsret til ejendomsværdier).

Låsebreveets oplysninger om placering af ejendommene kan aflæses i tabel 3, og ejendommenes placering er søgt overført til »Braunius' Odense-kort 1593« (figur 2).

Figur 2. Placering af Oluf Bagers ejendomme på »Braunius-Odense-kort«.

Nr.	Ejendomstype og antal	Placering i følge låsebrevet	Er stedet påtegnet kortet
1	1 gård (egen bolig)	»Norden adelgaden« ¹ (østlig del af Overgade 8 og vestlig del af Overgade 10.)	+
2	2 murede huse	»østen nest hoes (..) Niels Matzen« (utilstrækkeligt til en lokalisering på Odense-kortet. De har dog givetvis ligget nær byens centrum omkring Fisketorvet.)	?
3	1 hus »Jordan«	»vesten nesten sig sielff« (vest for Oluf Baggers egen bolig.)	+
4	1 gård	»Nørregade, (..) strecker sig fra hanns porthuus oc till Frandt Mulis hiørnestolpe«.	+
5	1 porthus samt Hellig Geistis kirkegårds-jord	»norden nest hoes, som Niels Ienssen nu iboer, som strecker sig til Hanns Mulis (..) huus«. (måske Niels Jensen i Nedergade, bilag.)	?
6	1 gård	»Nørregade (..) strecker sig imellum (..) Casper Mulis gaardt och thuert offuer becken till Anders remsnidens gaard«. (nr. 29)	+
7	1 gård	»Westergade thuert offuer for raadhuussitt«	?
8	gårde og våninger (= boliger)	»Sancti Albani kierckegaard (..) nest op till Sanctj Knudtz kierckegaardtzmuer«. (Kartografen har her tegnet den nedrevne Albani kirke nær Forum Regium.)	+
9	1 abildhave	»Sanctj Knudtz abildhaffue (..) som strecker sig i synnder langs neder til aen.«	+
10	1 bispegård m. have	»nest op till denn iordtzmon, som Mougens Hinrickssen (..) haffuer.« (ikke mulig at lokalisere på kortet)	?
11	1 bispeholm	»den bissspholm der nest hoes?« (sikkert bispeholmen i åen)	+
12	2 våninger m. humlehave	»thuende wonninge i Pugestreditt (..), som strecker sig emellum Arrenntt Peitersens iordtzmon och hospitalls haffue och i wester till Iens Grydstøbers haffue och iord.«	+
13	6 boder og 1 abildhave	»langs fraa streditt och neder y syndenn til Clare closters muer.«	+
14	1 hus	»synden nest op till denn muritt portt« (den gamle vesterport).	+

Nr.	Ejendomsstype og antal	Placering i følge låsebrevet	Er stedet påtegnet kortet
15	2 våninger	»synden adellgaden nest weed den yderste nye wester port.«	+
16	2 våninger	»norden adellgadenn (..) emellum wester port och denn gaardt Pallj Christensen iboer.«	+
17	1 gård	»østen nest hoes, som Pallj Christensen iboer, (..) som strecker sig till det wannnd mod Pilledamb och Biørnns lycke«	+
18	1 have og jordsmon	»Westergade emellum Karen Lauritz Sciertsenns och Hanns kniffuersmedt.« (utilstrækkeligt til at lokalisere på kortet).«	?
19	1 have	»ligger paa dett hiørne neder i streditt weed aæn mellom streditt och den haffue som mester Iens Poffuelssen haffue.«	+
20	1 have	»westen nest op till mester Iens Poffuelssens haffue.«	+
21	1 eng-have	»weed Sanctj Giertrudtzholmb langs mellom aæn och landeweyen.«	+
22	1 have	»paa Heeden mellum Iürgen Kottis oc Jürgen Skieldtz, (..) som oc ligger weed Sanctj Giertrudtzholmb.«	+
23	1 have	»norden Vangsbroc« (ikke lokalisér-bar)	?
24	1 have	»paa Heedenn mod Aaløckenn.«	+
25	1 have	»mellom Windegadtzportt och Biørnns lycke, som strecker sig fraa porten och adellweyenn neder till denn aa oc wanndløb moed Graa-brødre closter.«	+
26	1 have	»wdenn Nørreportt nest op till«. Eiler Rønnovs have.	+
27	2 haver	»nordenn Biørnns løcke.«	+
28	1 løkke (= vænge) og Toldelund skov	»wdenn Nørreportt. (..) strecker sig langs adellweyenn och saa neder til Nissbyehoffuidtz søe.« Toldelund skov ». . strecker sig i nær langs adellweyenn offuer Dronningbroen thill denn wey, som løbber till slottens homlehaffue.«	+
29	1 hus og abildhave	»weed forschreffue Magdalenis løcke.« (ikke lokalisér-bar.)	?

<i>Summa:</i>		<i>Anvendte tegn i kolonnen yderst til højre:</i>
gårde	7	+ kun anvendt, hvor den nævnte lokalitet
huse m/ have	6	tydeligvis er påtegnet.
våninger	7	+ refererer til lokaliteter, som ikke
boder	6	er tydeligt påtegnet, men hvor
haver og andre		man v.h.a. låsebrevet kan bestemme
grundejendomme	18	området i byen.
		? refererer til lokaliteter, om hvilke
		låsebrevets oplysninger er utilstræk-
		kelige til, at man kan bestemme
		området i byen på kortet.

¹ Adelgaden nævnes i flere sammenhænge i låsebrevet, og hentyder ikke bare til »Via Publica«. Ordet refererer blot til »algader« – gennemgående gader – således f.eks. som betegnelse for hele strækningen Ny Vesterport til Østerport.

Man bemærker, at låsebrevet ikke rummer præcise stedsangivelser, men derimod karakteriserede stederne indirekte, som for eksempel nr. 10 (1 bispegård m. have) ».. nest op till denn iordtzmon, som Mougens Hinrickssen (..) haffuer.«

I 1500-tallet nummererede man ikke ejendommene præcist, men i tilfældet Oluf Bager har dette næppe betydet noget, da alle har vidst, hvem han var, og hvor han havde sine ejendomme.

På bilag 4 kan man se, at Oluf Bager har haft ejendomme over hele byen (på nær den sydøstlige del, i roderne 11, 12, 13 & 14), mens hans egen bopæl skulle findes i rode 9 på nordsiden af den inderste del af Overgade (Nr. 8-10 på Engelstofts tid). Oluf Bager hørte således til blandt de borgere, som boede nær byens centrum og tillige havde en ejendom i rode 1, hvor de rigeste borgere ikke selv boede.

Oluf Bager's ejendomme benyttedes blandt andet til udlejning, hvilket dels fremgår af låsebrevet dels af efterfølgende brevveksling mellem Bager og Frederik II om Bagers ejendomme.¹⁴

Oluf Bager har således haft en tidlig handelskapitalistisk virksomhed, der bedst kan betegnes med, at han var – en bolighøj. Hans tilhørsforhold til borgerskabet var således ubestrideligt gennem hans økonomiske virke, men også på det politiske område var han knyttet til borgerlig virksomhed, da han som rådmand sad i Odenses magistrat.

Tabel 4

Odense-borgernes ejendomme i slutningen af 1500-tallet.

NAVN	EJENDOM
Mikkel Pedersen Akkeleye	Have v. Nørretofte mark
Magdalene Pedersen Akkel.	To gårde i Vollerslev.
Christoffer Albrechtsen	Adelstræde, Overgade, Vor Frue Kirkestræde
Bundtmager	
Niels Bager d.æ.	Overgade 10 (Oluf Bagers fædrene gård)
Niels Bager d.y.	Torvestræde (v. Albani torv)
Oluf bager (bilag 3 & 4)	
Christoffer Bang	Unckers jord, gård i Kirkendrup.
Christian Biørnekjær	To huse v. Albani kirkegård.
Hans Brun	1 gård v. Albani kirkegård
Christoffer Christensen	Gård i Overgade
Guldsmed	
Christoffer Christensen	1 gård + en fjerding jord og 2 agre i Mølleløkken.
Skriver	
Niels Christensen Skriver	1 gård sammen m. C.C. Skriver (ovenfor).
Hans Diensen	Ejendom v. Pjente port
Laurids Diur	Holsedore
Christian Friis	Munkers
Hans Friis	Biørnes Lycke
Johan Friis	Overgade, Sortebrødre torv
Erick Graff	Holsedore
Henrik Grib	2 haver + 1 jord
Christen Grydestøber	Vestergade
Gregers Hansen	Nedergade
Henrik Hansen	Vestergade
Jacob Hansen	Nedergade
Laurids Hansen	Jord udenfor Møglebroport
Mikkel Hansen Bager	Vestergade
Mogens Henriksen	Bispegårdsstræde (Albanigade)
Anders Jensen	Vestergade
Laurids Jensen	Vestergade
Niels Jensen	Vestergade
Christoffer Jørgensen	Vestergade
Rasmus Knudsen	Nedergade (2 gårde)
Simen Knudsen	Vestergade
Marcus Kotte	Rode 9
Frands Kældersmed	Gård ml. Horsetorv og Pogestræde
Hans Laug	Gråbrødre Agestræde
Knud Lauridsen	Nedergade

Niels Lauridsen	Vestergade
Peder Lercke	Ejendom udenfor Pjenteport
Willum Luccassen	V. Vognsbroe (ikke lokaliserbar)
Hans Madsen	Vestergade
Peder Madsen	Jord i Odense
Diderich Mogensen Graff	Overgade
Hans Mule	Overgade (+ Nislevgård)
Mette Mule	Overgade
Christen Nielsen	Vestergade
Hans Nielsen Skriver	Haver v. Giertruds holm
Mads Nielsen	Vestergade
Poul Nielsen	Gård i Hunderup, have v. Aaløkke
Henrik Nordby	Gråbrødre Agestræde
Hans Olsen	Adelstræde
Elsce Olufdatter Bager	Overgade
Hans Olufsen	Adelstræde (Hans Olsen?)
Laurids Olufsen	Nørregade
Laurids Paaske	Jord v. Bispegårdsstræde
Rasmus Paaske	Nedergade
Morten Pedersen	Nedergade
Grydestøber	
Peder Sane.?	Nedergade
Jens Tuesen	Vestergade
Hans Unckersen	1 stk. af Skt. Knuds klostres jord
Jacob Unckersen	»Schaatthenns Mark« (ikke-lokalisérbar)
Johan Urne	Ejendom udenfor Pjenteport.

Udarbejdet på grundlag af Svend Larsen's blade, Landsarkivet for Fyn.

Som monumentalt udtryk for sin position måtte Oluf Bager benytte boligen, da han som uadelig var afskåret fra at erhverve sig landejendomme.¹⁵

Boligen var område for privatlivet og afstak samtidig grænserne ud til offentligheden. Men tillige kunne boligen også være en offentliggørelse af borgerens økonomiske formåen.

Jo rigere borgeren var, des flottere skulle hans hus være, og de såkaldte »stenhuse« (= grundmurede huse) var i 1500-tallet på grund af disses høje opførelsespris de bedste udtryk for den enkelte borgers rigdom.

I Odense havde Oluf Bager netop tre grundmurede huse, kan man slutte ud fra låsebrevet af 26. september 1584, der nævner ».. Noch de

thuende murede huuse..« samt ». . . Noch dett nye murridt huus oc gaard..«¹⁶ Lignende udtryk for rigdom hos de førende borgere i andre købstæder kendes også, f.eks. Jens Bang's stenhus i fire stokværk (datidens betegnelse for etager) i Ålborg.

Til præcisering af de øvrige Odense-borgeres bopæle findes ikke så fint dokumentarisk materiale, som »Oluf Bagers låsebrev« må siges at være til hans ejendommens placering.

Men ved hjælp af de såkaldte »Svend Larsen's blade«,¹⁷ der findes på Landsarkivet for Fyn, har det været muligt at præcisere bopælen for en stor del af Odense-borgernes vedkommende, hvilket fremgår af tabel 4.

Det bemærkes af dette materiale, at disse personer navnlig havde ejendomme ved Vestergade, Nedergade og Overgade samt i mindre grad ved de dertil stødende gader og småstræder: Nørregade, Adelstræde, Horsetorv, Holsedore, Gråbrødre Agestræde og Bispegårdsstræde. Dette understøtter således formodningen om, at byens borgerkvarter skal findes nær centrum langs det tværgående hovedstrøg samt ned ad Nedergade.

Som ventet ses den rige Bager-familie at have boet i Overgade og Vestergade, samt en enkelt, Niels Bager d.y. i Torvestræde. Christoffer Bang kunne ikke præciseres, men det fremgik af skattebogen 1578-79 (tabel 1), at han boede i rode 10 – antagelig også i Overgade. Marcus Kotte kunne således også kun spores til rode 9, mens Hans Mule kunne præciseres til Overgade samt hans gård udenbys: Nislevgård.

Om den kendte rigsrådsmand Johan Friis, der boede i Overgade, bør bemærkes, at han var adelig og egentlig således falder udenfor undersøgelsen, men hans tilstedeværelse ved byens centrum understøtter dog, at dette område var et »fint« kvarter.

Materialet forekommer til gengæld en del spinklere, hvis man ønsker at begrunde antagelsen om, at mindrebemidlede borgere boede i byens yderkanter.

De enkelte eksempler på håndværkernavne er dog en ledetråd hertil, idet de mindrebemidlede borgere sikkert overvejende skal findes blandt håndværkerne (medens de rigeste borgere beskæftigede sig med handel og politik). I hvert fald fremgik det af skattebogen 1578-79, at de lavest-beskattede (= mindrebemidlede borgere) ofte havde efternavne som Skomager, Remsnieders, Skrifer, Bartsickers, Smed etc. – navne, de havde

efter deres håndværk, der oftest gik i arv i familien og derfor fungerede som en vis erhvervsmæssig stigmatisering.

Ifølge tabel 4 boede der en Christoffer Christensen Skriver og en Niels Christensen Skriver ved Mølleløkken samt en Hans Nielsen Skriver, der havde en have ved Giertruds holm.

Skriver-gerningen var et offentligt lønnet hverv, men i hvert fald de to førstnævnte bopæle antyder ikke velbeslåenhed, da Mølleløkken lå i byens yderkant. (Antagelig syd for åen ved det nuværende Munkemøllestræde).

Endvidere finder man en Erick Graff (graver) i Holsedore, som lå mod sydvest i rode 2. Denne har således boet i byens yderkant svarende til hans formåen, som følge af håndværkergeringen. Til gengæld må Diderich Mogensen Graff, der boede i Overgade, have haft flere penge end sin fagfælle.

Man finder en Christen Grydestøber i Vestergade – måske boende i den vestlige yderdel af denne gade. En konklusion af denne karakter er dog risikabel set på baggrund af, at der i den »fine« Nedergade ligeledes boede en grydestøber – nemlig Morten Pedersen.

Til gengæld svarer Frands Kældersmeds bopæl omkring Horsetorv og Pogestræde udmærket til en håndværkerstatus, og det samme gælder Hans Laug i Gråbrødre Agestræde (rode 4, hvor ingen skatteydere betalte over 2½ Mk.)

Christoffer Albrechtsen Bundtmager og Christoffer Christensen Guldsmed må omvendt have været særdeles velbeslåede håndværkere (med ejendomme omkring Adelstræde, Overgade, Vor Frue Kirkestræde), men det er vel heller ikke overraskende, da deres produkter kun var forbeholdt de rigeste borgere på grund af de høje priser på fine pelse og guldsmedehåndværk.

De øvrige navne er enten gængse borgerskabs efternavne, eller i enkelte tilfælde navne, som afslører slægtsskab med adel. Mange adelige måtte i denne adelsvældets tid flytte til byen på grund af ringe eksistensvilkår for lavadelen på landet. I byen måtte de således leve og fungere ganske som borgerskabet.

De gængse borgerskabs efternavne refererer kun til familieskab og ikke til håndværkergering, hvorfor kun disses bopæle kan rubricere dem som bedrebemidlede subsidiært mindrebemidlede borgere.

Sammenfattende om denne undersøgelse af, hvor i Odense borgerne boede i slutningen af 1500-tallet kan siges, at det forekommer velbegrunderet, at borgerne dannede en slags borgerkvarter nær centrum ved Vester-gade, Algade, Overgade samt Nedergade. Tillige kunne man finde en vis social differentiering mellem den inderste del af byen og de ydre dele, således at de rigeste borgere, som beskæftigede sig med handel og politik, boede i den inderste del, medens der var indicier for, at de mindrebemidlede borgere især skulle forbindes med håndværkergerninger, og at disse boede i yderkanter af byen.

Fattiglemmer, subsistensløse og allehånde stakler har ikke kunnet spores udover antagelsen fremsat på grundlag af »Braunius' Odense-kort 1593«, at også disse skulle findes i byens yderkanter – måske alleryderst eller udenfor. Een ting er dog givet: De har ikke boet i den inderste del af byen.

Tilbage bliver at konkludere, at det område i Odense-by, som C.T. Engelstoft påpegede var borgerkvarter omkring 1650, kunne dokumenteres som værende område for borgerskabet også i slutningen af 1500-tallet. En vis social differentiering udad mod byens yderkanter synes tillige at kunne godtgøres – en konklusion, som i øvrigt understøttes af tilsvarende undersøgelser af andre danske byer, f.eks. Ribe og København.

Noter og henvisninger

1. C.T. Engelstoft: *Odense Byes Historie* (Odense 1. udg. 1862, 2. udg. 1880) pp. 277-279.
2. Fra: Georg Braun, *Civitas Orbis Terrarum* (Køln 1572-1618) bd. V blad 30. »Braunius' Odense-kort 1593« er benyttet som levn og beretning i mit speciale fra Odense universitet »En historisk-ikonografisk analyse af Braunius' Odense-kort 1593« (upubl. 1981). Kortet er tillige indgående blevet kommenteret historisk-topografisk af Ove Jørgensen i bogen »OTONIVM-Odense 1593« (Odense 1981).
3. C.T. Engelstoft op. cit. p. 271.
4. Ole Degn: *Rig og fattig i Ribe*, bd. I-II (Århus 1981).
5. E. Ladewig Petersen: *Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700* (Dansk social historie III) pp. 106.
6. C.T. Engelstoft op. cit. p. 100f.
7. Kong Hans til Odenses købmænd, dat. 17. marts 1496. (item 29) (C. Nyrop: *Danmarks Gilde- og Lavsskraar* (Kbh. 1899) bd. I p. 770ff.

8. Om 1500-tallets købstadspolitik- og sammenhængen mellem økonomisk formåen og politisk position: M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV (Kbh. 1900). Også: C.T. Engelstoft op. cit. p. 237ff.
9. G.L. Wad: Fra Fyens Fortid bd. 4 (Kbh. 1924) p. 7ff.
10. Frederik II til Odenses magistrat 10. okt. 1579.
(Kancelliets Brevbøger 1576-79 (Kbh. 1900) p. 740) – Lenshyldningen drejede sig om forlening af sønderjyske len til kongens brødre d. 30. april 1580.
11. T. Troels-Lund: Dagligliv i Norden i det 16. Aarh. (2. udg., 1908) Afsnittet: Købstadshusenes ydre.
12. Kancelliets Brevbøger 1576-79 p. 759 (dat. 4. nov. 1579).
13. G.L. Wad: Fra Fyens Fortid bd. 4 (Kbh. 1924) pp. 24-31.
14. Oluf Bager til Frederik II, 10. juni 1600 (Ibid. pp. 33-34).
15. Oluf Nielsen Bager (ca. 1521-1602). Astrid Friis (Dansk Biografisk leksikon bd. I. Kbh. 1979 pp. 352-354).
16. G.L. Wad: op. cit. bd. 4 p. 26.
17. Svend Larsen's blade, Landsarkivet for Fyn; udarbejdet til hans disputats »Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17. årh.« bd. I-II (Odense 1965). Svend Larsen registrerede dels ved selvstændige arkivstudier, dels ved hjælp af Kancelliets Brevbøger borgere, der omkring århundredskiftet 1600 erhvervede sig en ejendom.

Kortbilagene til C.T. Engelstofts Odense Byes Historie

Af *Ove Jørgensen*

I forordet til sin Odense Byes Historie, som udkom første gang 1862, skriver biskop C.T. Engelstoft, at han »derfor ikke (kan) undlade at meddele Læseren, at nærværende Skrift er fremkaldt ved den Beslutning, som Fyens Stifts litteraire Selskab tog for et Aarstid siden, at udgive de Afbildninger af Odense, som haves for 3 Aarhundreder, nemlig fra 1593, 1660, 1760, tilligemed den nyeste Grundtegning, hvoraf Hr. Geheime = Etatsraad Trap tilbød Selskabet 300 Aftryk til saadan Brug. Denne Beslutning fremkaldte naturlig det Ønske at ledsage Afbildningerne med en historisk Forklaring...«¹

Medens udgivelsen af kortene således oprindeligt var det litterære selskabs hovedformål, blev Engelstofts »historiske forklaring«, der i 1880 kom i 2. udgave, med sine over 600 sider for eftertiden det vigtigste resultat af selskabets initiativ.

Med datidens teknik var den eneste mulighed for at gengive de ældre kort at fremstille håndtegnede kopier, som herefter kunne anvendes til stentryk (litograferes). Engelstoft beskriver selv fremgangsmåden med hensyn til Brauns fugleperspektiv af 1593 således: »Det findes i et originalt Exemplar på Raadhuset og er copieret i det Steentryk, som danner 1ste Planche i denne Bog.«²

Fremgangsmåden er ikke uden fortillfælde. F.eks. har Jens Jørgen Fyhn i sine: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding fra 1848 som Tavle I en litografisk gengivelse af en håndtegnet kopi af Georg Brauns kort over Kolding³, og et prospekt af Jellingmonumentet, som oprindeligt fremkom i Peter Lindebergs værk fra 1591: *Commentarii rerum memorabilium in Europa*, er kopieret og gengivet i Westphalens senere udgave af Henrik Rantzaus beskrivelse af den jyske halvø: *Descriptio Chersonesi Cimbricae*. En gengivelse af det originale kobberstik findes i min bog: *OTONIVM*, Odense 1593, side 54, medens Westphalens kopi er gen-

givet bl.a. som fig. 114 i Danmarks Runcindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke, Atlas, 1941.

Til kopierne af de tre nævnte kort (af Braunius, Resen og Pontoppidan) kom yderligere to kopier af et kort fra 1717 over Odense og omegn. Kopierne er udført nøjagtigt og med stor professionel dygtighed og giver derfor smukke tryk, men de er dog kun kopier, og da Engelstoft tilmed ikke har kunnet modstå fristelsen til at manipulere med forlæggene, kan kortene ikke uden videre anvendes som historiske kilder. I det følgende skal omtales nogle af de afvigelser fra originalerne, som findes på Engelstofts kopier.

Braunius' kort 1593

Det eksemplar af Braunius' kort fra 1593, som Engelstoft har benyttet til sin kopi, tilhørte i sin tid bogtrykker Chr. Iversen (udgiveren af Fyens Stiftstidende), men kom efter dennes død 1827 til Odense Rådhus, hvor det nu indgår i udstillingen af kort over Odense. Afvigelserne i Engelstofts kopi er omtalt i min bog OTONIVM, Odense 1593, hvortil henvises. Afvigelserne kan naturligvis siges i sig selv at være mindre betydningsfulde.

Resens kort 1675

For det næste korts vedkommende (Resens) kan der næppe findes afvigelser eller tilføjelser til selve kortet, men ved at ændre placeringen af kartouchen, de to byvåben og nordpilen har Engelstoft kunne gøre højden af kortet ca. 6 cm mindre end originalen. En sådan ændring må anses for en forringelse af Resens kort, og Engelstoft må have haft vægtige grunde til ændringen. Da han i førsteudgaven af sin bog på planche II foruden Resens kort skulle have plads til Pontoppidans nedennævnte kort og et af dennes prospekter, kan hensynet til planchens papirformat have nødvendiggjort formindskelsen af Resens kort.

På originalen er i nederste højre hjørne indsat et billede af *DALUM* (med kirke, kloster, præstegård og vandmølle). Dette billede er – i modsætning til kortet – set fra øst. Billedet har Engelstoft erstattet med en tegning af Gråbrødre Kirke. Engelstoft skriver herom: »Det litteraire Sel-

skab har foranlediget Optagelsen af Graabrødrekirke efter (J.H.T.) Hancks Tegning, som findes paa Planche II«. ⁴

På det »nutidskort« (fra 1861), som bragtes i 1. udgaven af Engelstofts værk, var vist billeder af bl.a. Skt. Knuds, Vor Frue og Skt. Hans kirker, men – naturligt nok – ikke af Gråbrødre Kirke, som var blevet revet ned 1817. Det er forståeligt, at Engelstoft gerne ville vise et billede af sidstnævnte kirke, men man kunne nok ønske sig, at Engelstoft havde fundet en mere rimelig placering af Hancks tegning end på Resens kort, hvor den både i stil og sammenhæng virker fuldstændig fremmed.

I kartouchen har Engelstoft tilføjet påskriften: Efter Resen 1660, og han forklarer herom: »Resens eget Fugleperspektiv, som er taget nær ved Aaret 1660... er afbildet paa Pl. II efter hans uudgivne Værk, til hvilket Kobberne vare stukne.« ⁵ Der er dog intet grundlag for at datere Resens kort til netop året 1660 eller de nærmeste år heromkring. Kortet må efter Ib Rønne Køjbo, Kobberstikkene fra Peter Hansen Resen, Atlas Danicus, 1974, dateres til 1675.

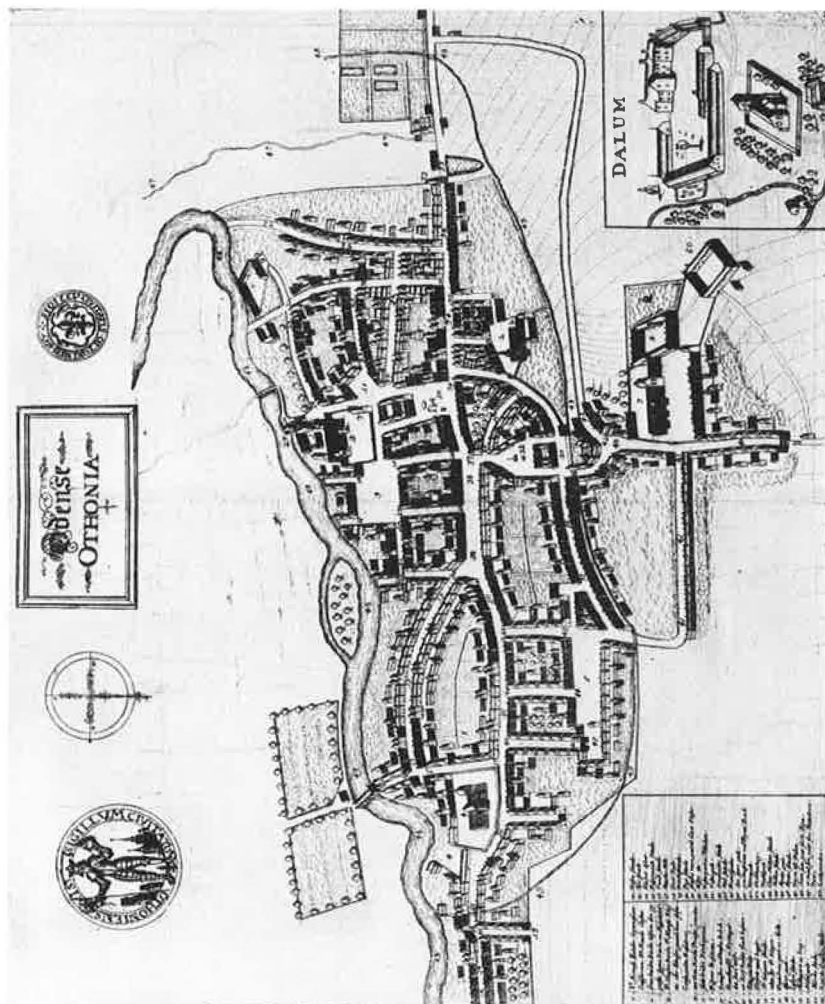
Engelstoft har en udførlig gennemgang af Resens kort og gør herunder opmærksom på den fejl, at Resen kalder Frue Kirkestræde, som på kortet er betegnet med 17, for Ejbystræde (Egbye strede på originalens signaturforklaring, Eyby-strede hos Engelstoft), et »Navn, der intet andet Sted er forekommet mig, og som forhen og senere tilhørte Veien eller Gyden udenfor Møglebroport; Gaden havde intet Navn 1589, men kaldes stedse siden Frue Kirkestræde«. ⁶

Denne forklaring forekommer mere rimelig end forklaringen i Odense Amts Bebyggelsesnavne (Danmarks Stednavne nr. 14), der – under henvisning til Resen – siger, at »Ejbystræde er nuværende Frue Kirkestræde, gennem hvilken man fra landsbyen Ejby uden for Odense kom ind i byen.« ⁷

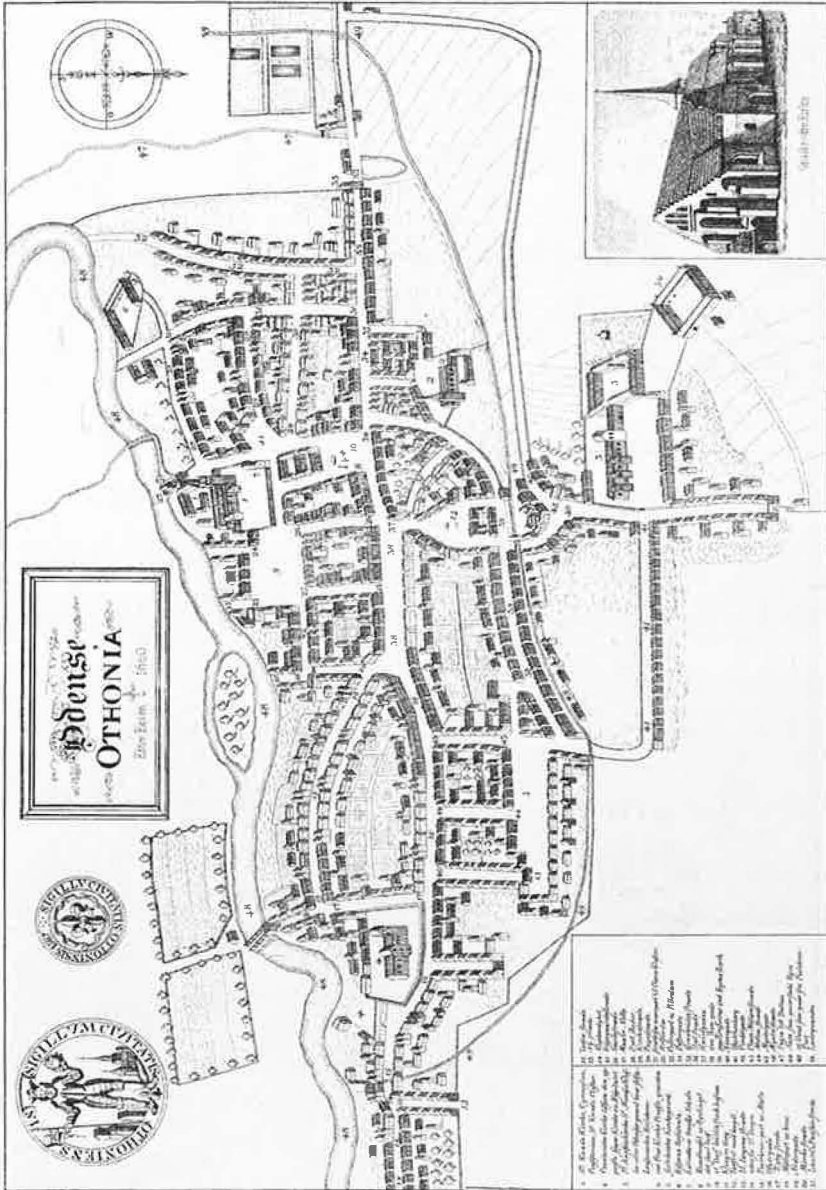
Ejbystræde var – som Engelstoft forklarer – en gade uden for selve købstaden. Indtil anlægget af den ny landevej til Nyborg (nuværende Nyborgvej) i begyndelsen af det 19. århundrede dannede den adgang fra landsbyen Ejby til købstaden, medens man herefter kom til byen ad landevejen. På et kort fra o. 1804 over »Odense kjøbsteds Hovedgade« kaldes vejen da også udtrykkelig »den gamle Eybye Gyde«. Navnet Ejbystræde forekommer allerede i et tingsvidne fra 1534 og var her utvivlsomt gyden til Ejby. Der er derimod næppe holdepunkt for Engelstofts påstand

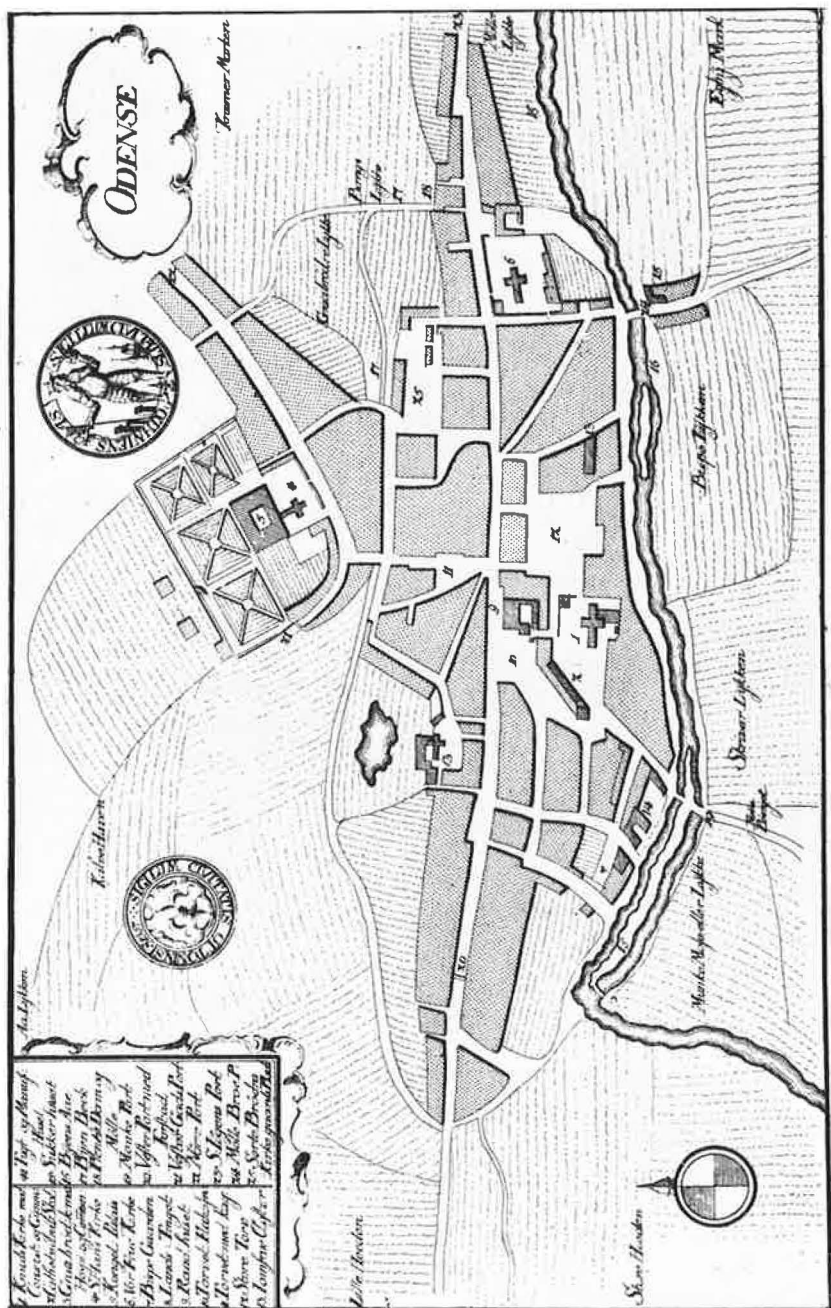

Odense/OTHONIA (1675). Efter (Kobberstikkene fra) Peder Hansen Resen, Atlas Danicus, 1677. (Det kgl. Bibliotek).

Odense/OTHONIA/ Efter Resen 1660. Engelstofts kopi af Resens kort (Pl. II.)

ODENSE (1764-1767). Efter Erik Pontoppidan, Den danske Atlas, III. (Det kgl. Bibliotek).

om, at »denne Gyde var uidentivl Veien til Kerteminde«. ⁸ På kort fra 1838, 1862 og 1887 kaldes vejen for Grynhusene, medens gaden først i 1904 fik sit nuværende navn: Georgsgade efter den danske prins Vilhelm (Christian IX.s næstældste søn), der fra 1863 blev Hellenernes konge under navnet Georg I. Fejlen Ejbystræde for Fruc Kirkestræde går igen på Johan Jacob Bruuns kort over Odense fra o. 1755.

Pontoppidans kort 1767

På Engelstofts kopi af Erik Pontoppidans kort fra Den danske Atlas mangler Vindegade på strækningen ud for Kongens Have, lige som Hunderupvej mangler syd for åen. Det skyldes øjensynlig, at den streg, som skulle forestille vejens vestlige grænse ved rentegningen er blevet til en »plovfure« (som signatur for en mark). Også afgrænsningen af Munke Mose mod syd er faldet væk ved rentegningen.

Også for dette korts vedkommende er der en klar tegneteknisk forskel på original og kopi. Dertil kommer, at Engelstoft i kartouchen har tilføjet årstallet 1760. Om denne datering skriver Engelstoft, at »Pontoppidans Grundtegnning... må være taget før 1767, da Bogen udkom, og rimeligviis endog adskillige Aar tidligere, dog efter 1752 (formedelst Sukkergaarden og Tugthuset).« ⁹

Engelstoft har utvivlsomt ret i, at kortet er tegnet »adskillige Aar«, før det udkom i Pontoppidans værk. Noget grundlag for at datere det til netop 1760 er der dog ikke. Når Engelstoft har valgt »runde« årstal for både Resens og Pontoppidans kort, kunne det tænkes at hænge sammen med et ønske om at vise kort over byen med 100 års mellemrum, idet det dengang nyeste, som Engelstoft bragte, var det samme, som 1860 fremkom i J.P. Traps historisk- topografiske beskrivelse af Danmark, og man havde således rækkefølgen: 1660, 1760 og 1860. Braunius' kort fra 1593 og J. Themsens kort fra 1717 kunne dog ikke rigtig indpasses i dette system.

J. Themsens kort 1717

Ud over de kort, som Engelstoft nævner i sit forord, har han set og beskrevet flere andre kort, hvoraf han kopierede ét fra 1717. Herom skriver Engelstoft: »Fra Aaret 1717 forefindes i det forrige Rentekammers Sam-

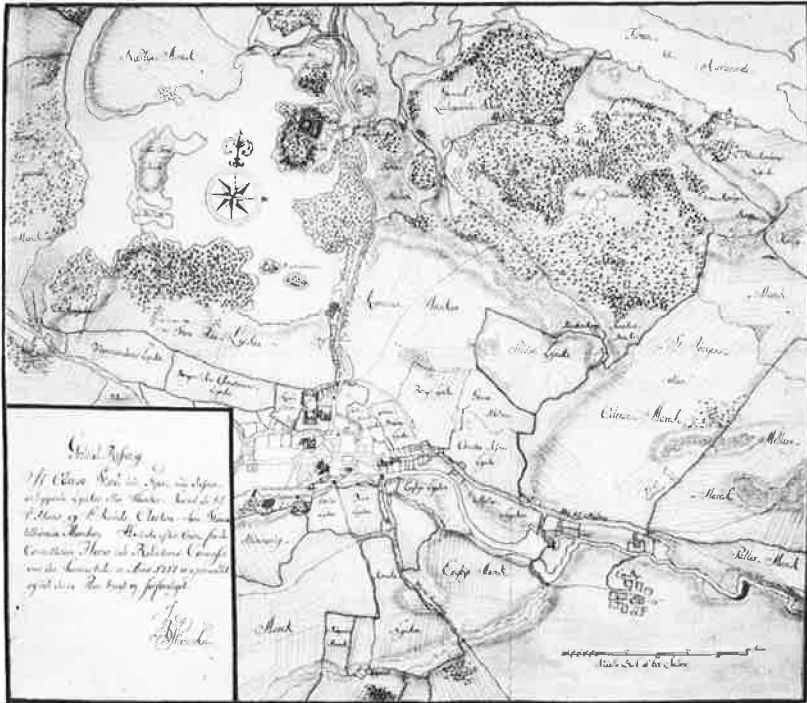
ling et høist elegant tegnet Situationskort over Odense og Omegn (Titlen in blanco), hvoraf her paa Pl. III gives en formindsket, lidt udvidet, Copie for at vise Vandforholdene især norden for Odense, som de vare i forrige Aarhundrede. Derimod er Byen selv i uformindsket Maalestok copieret paa Pl. IV, da denne Grundtegnning findes udført med saa megen Omhu.«¹⁰

Om handelen i Odense i begyndelsen af det 18. århundrede skriver Engelstoft: »End mere følte den Hindring, som Landtransporten fra Stige lagde i Veien; derfor var tanken om en Canal tidlig i Bevægelse og har uden tvivl foranlediget Optagelsen af det smukke Kort af 1717, hvoraf en formindsket Copi (med enkelte historiske Tilføielser) gives paa Planche 2.«¹¹ (Planche 2 må være en trykfejl).

Medens de tre øvrige kort var udført som kobberstik og derfor egnede til kopiering i streg, var kortet fra 1717 en original, farvelagt tuschtegnning. Den findes nu i Landsarkivet for Fyn. Tegningen er efter sin natur meget vanskelig at gengive som stregtegnning, og Engelstofts kopi har i virkeligheden ikke meget med originalen at gøre, men er mere at betragte som et billede af Odense-egnen, som den så ud i Engelstofts fantasi.

Når Engelstoft på sin kopi af kortet har angivet linieføringen for den kanal, som senere gravedes fra Stige til Odense, skyldes det øjensynlig, at han havde den opfattelse, at kortet var foranlediget af tankerne om en sådan kanal. Som påvist i min artikel »Fem kort over Det fynske Rytterdistrikt« i Fynske Årbøger 1979 var denne opfattelse ikke rigtig. Kortet er fremstillet efter ordre fra den kommission, der skulle fastsætte erstatninger i forbindelse med udvidelsen af rytterdistriktet i 1717.

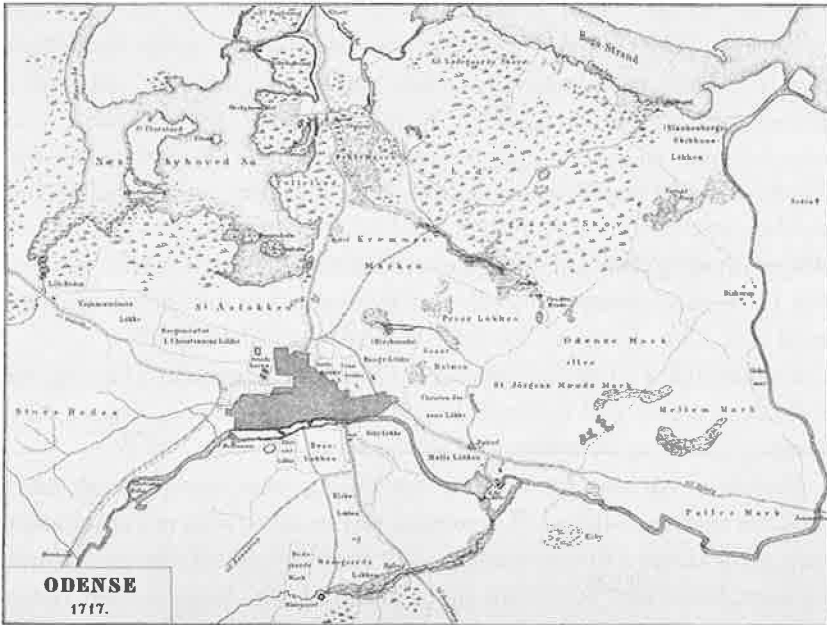
Engelstofts kopi af omegnen er formindsket til omtrent den halve størrelse af originalen. Den er »lidt udvidet« således, at Odense Å ses i sin fulde udstrækning fra Ejby forbi Åsum Bro (som på kopien staves: Aaasum Bro) og Biskorup til udløbet ved Seden. Ved vestbredden af åen syd for Biskorup har Engelstoft anført betegnelsen: Skibsmæe. På titelfeltets plads er indtegnet Store Heden med detaljeret angivelse af vandløbene over denne samt Odense Å med Giertruds Holm og Hedehuset. Engelstoft fortæller desværre ikke, efter hvilket grundlag disse udvidelser er tegnet. I et lille titelfelt er skrevet Odense 1717. Medens påskrifterne på originalen er med skriveskrift, er påskrifterne på kopien med antikva og

Jürgen Themsens kort over Odense Stad med omliggende Marker 1717. Her efter originaltegning i de Fejgnet's Atlas, Rendsborg 1761 (Hærens Arkiv).

med Engelstofts retskrivning, f.eks. Eiby for Eegbye. Mange af originalens påskrifter er udeladt, f.eks. Eegbye Marcker, Hunnerup Marcker, Næsbye Marck og Tarpe Gaards Marck (Tarupgård). Et areal, som på originalen er betegnet: L: Aae-Lycken kalder Engelstoft fejlagtigt: Lille Heden. Det kan skyldes, at arealet er angivet ved siden af Vognmændenes Lycke nord for Weien til Middelfarth, dvs. den nuværende Rugårdsvej, idet den nuværende Middelfartvej først er anlagt o. 1800. Vognmandsløkken, som var en del af Lille Heden, er på senere kort angivet syd for Rugårdsvej.

Det vandareal, som Engelstoft kalder Bogö Strand, betegnes på originalen som Stranden til Kierteminde. Engelstoft har tilføjet benævnelsen Næsbyhoved Sö og har her indtegnet øen Viholm, som han omtaler i for-

ODENSE 1717. Engelstofts kopi af en genpart af Jürgen Themsens kort i Landsarkivet for Fyn (Pl. III.)

bindelse med sine overvejelser om beliggenheden af Odins vi (helligdom).¹² Engelstoft har udeladt betegnelsen Eeg-Beck-Huuses Lycke og i stedet indtegnet huset Egebæk med en forkert beliggenhed. Et areal øst for Kræmmermarken kaldes af Engelstoft korrekt Prior Løkken, medens originalen har Prisis Lycke, hvad der må anses for en fejl ved rentegningen af denne.

På Engelstofts kopier både af »byen selv« og af omegnen er Nonnebakken kun vist med signatur som en oval bakke, men uden påskrift, som på originalen lyder: Nonne/Bierg.

På originalen er et område, der svarer til det nuværende ejerlav Skibhusene, betegnet som Blanckenborgs-/Lycke, medens Engelstoft kalder det for: (Blankenborgs)/Skibhuus-/Løkken, uden at han i sin tekst giver nærmere oplysning om arealet. Det vides, at borgmester Knud Jacobsen (Blanckenborg) under stænderforsamlingen i København havde ansøgt kongen om at måtte leje et stykke jord ved Odense bys skibbro, og i april

1661 fik han det omtalte jordstykke til »evindeligt ejendom« for sig og sine arvinger... Jordstykket lå for enden af Odensegårds mark imod skibbroen.«¹³ Efter grundtaksten af 1682 var Knud Jacobsens søn, Peder Blanckenborg en af byens største grundejere med 7 tdr. hartkorn.¹⁴ Han blev borgmester 1688, og i byens matrikel for dette år opføres han som ejer af en løkke ved Skibhusene med 4 tdr. hartkorn, som lå ved åen og mod øst stødte til Biskorup mark. Ved reluitionen 1718 blev løkken inddraget i ryttergodset. Da ryttergodset solgtes ved auktion den 14. november 1764, købte amtsforvalter Bruun Skibhusløkken med Seden Holmen med i alt 7 tdr. hartkorn for 5079 rigsdaler og 36 skilling.¹⁵

Engelstoft har tilføjet betegnelserne Ostbek og Hanebæk og har angivet byfredens grænse ved vejene til Bogense (Tolderlundsvej), Nyborg (Skt. Jørgens Gade) og Svendborg (Rødegårdsvej).

Engelstoft har udeladt Wey til (Bis)Køerup samt nordpilen og målestokken med kartouchen. Kortet over »Byen selv«, som er i originalens mål, gengiver med den anvendte teknik en række enkeltheder med større »nøjagtighed«, end originalen giver grundlag for. Begge kopier bærer betegnelsen Hagen & Sievertsens's Stentryk.

Endelig kan det tilføjes, at Engelstoft under sin omtale af »Præsten von Havens ældre Situationskort« skriver, at »for Markernes Benævnelse er dette Kort ikke uden Betydning, hvorfor nogle Angivelser af det ere overførte paa vor Copie af Situationskortet af 1717 Pl. III«. ¹⁶

Traps kort 1861

Om »den nyeste Grundtegning« skriver Engelstoft, at »Ved Byens store Udvidelse i den senere Tid var imidlertid en ny Grundtegning blevet et føleligt Savn, indtil 1859 den største Grundtegning udkom i Traps stat.-topogr. Beskr. af Danmark«. Da dette kort, som er dateret 1860, havde »flere Mangler, lod Geheime-Etatsraaden optage en ny Grundtegning, af Capitain Klüwer, og det er den, som ledsagede første Udgave af denne Bog (altså Odense Byes Historie som Pl. IV) 1862.«¹⁷ Dette kort er dateret 1861 og blev tillige brugt i en senere del af Traps Danmark, medens 1860-kortet var blevet brugt i den første del af oplaget.

Klüwers kort fra 1861 er udeladt i 2. udgave af Engelstofts værk (1880), idet »de fortsatte Udvidelser have imidlertid gjort en ny fornøden,

og, udarbejdet af Branddirecteur Henrichsen 1877, ledsager den denne udgave (Pl. V)...«¹⁸ I den reprografiske genudgivelse af Engelstofts værk 1978 er denne plan udeladt.

Foruden det store kort over selve byen bragtes i 1. udgave af Engelstofts værk et lille kort over Odense Kjøbstads Jorder samt det omliggende Terrain. Dette kort var tegnet af kaptajn Klüwer og minder meget om et kort hos Trap: Kort over Odense Kjøbstads Jorder 1860, men er mere detaljeret. Engelstoft skriver herom: »I Stedet for Markkortet i samme Værk (dvs. Traps Danmark) og som Situationskort for Nutiden har Selskabet (dvs. Fyens Stifts litteraire Selskab) derhos tilføjet det nye Markkort aftegnet paa 3die Planche tegnet af Cap: Klüwer.«¹⁹ Også dette lille kort blev udeladt i 2. udgave af Engelstofts værk og »I Stedet for Markkortet i første Udgave og som Situationskort for Nutiden meddeles som Planche VI det Grændsekort, som Byraadet har ladet udarbejde...«²⁰

I nutiden, hvor vi i biblioteker og arkiver efter behag kan bestille fotografiske gengivelser af gamle kort, er det naturligvis let nok at kritisere Engelstoft, og selv om han var begunstiget af en række ydre omstændigheder, var det dog i sig selv en bedrift at kunne bringe de mange kortbilag allerede i 1862.

Helt anderledes vanskeligheder have Vedel Simonsen stået overfor, da han blot 20 år tidligere beskæftigede sig med Georg Brauns kort fra 1593 i forbindelse med udgivelsen af sine Bidrag til Odense Byes ældre Historie.

Vedel Simonsen, der var født i 1781, opholdt sig i årene 1806-1809 i København, hvor han var amanuensis ved Univeritetsbiblioteket, som lededes af Rasmus Nyerup. Han sluttede venskab med den jævnaldrende E. C. Werlauff, der var knyttet til Det kongelige Bibliotek, hvis leder han blev fra 1829 til 1861. I 1809 forlod Vedel Simonsen København og vendte hjem til sine forældres gård, Elvedgård, ca. 25 km nordvest for Odense. Herfra fortsatte han sine historiske studier og brevvekslede med Werlauff til sin død 1858.²¹

Der var dog – som det bl.a. fremgår af denne brevveksling – store vanskeligheder ved at drive sådanne studier – i stor ensomhed – langt fra Odense og langt fra København. I dag synes afstanden til Elvedgård til Odense ikke så svær at overvinde, men i en alder af 60 år var det et pro-

blem for Vedel Simonsen, da »jeg nu alt paa 3^d Aar ikke har kunnet taale at kiøre«.

Da Vedel Simonsen i sin historie kom til året 1593, fik han brug for at se nærmere på Georg Brauns kort, som han allerede flere gange »havde havt i Hænde, og det saavel i Kjøbenhavn (altså i perioden 1806-09) som 1811 i Odense, da saavel Landsdommer Baden* som Boghandler Iversen den Tid besadde et Exempl. af samme, hvoraf det sidste nu tilhører Byen og pryder dets Raadstuesal;«** men nu i begyndelsen af 1840rne var det ikke så nemt for ham at skaffe sig adgang til kortet.

Da Werlauff i juli 1841 anmelder sit besøg på Elvedgård, beder Vedel Simonsen ham om at medtage bl.a. »Braunii Theatrum urbium«, d.v.s. Braun & Hogenbergs store værk i seks bind: Civitates orbis terrarum (Alverdens byer). Werlauff lover, at han engang skal gennemgå værket omhyggeligt og »dersom Odense ei findes deri (som jeg har al Grund til at formode...), saa skal jeg enten tage Bindet med til din ydermeere Forvisning eller dersom jeg ikke kan have den store Foliant i Kufferten, forsyne mig med en Attest fra Een af Bibl. Personale om Odenses Ikke-Existentis i bemeldte Værk«. Werlauffs bemærkning kunne tyde på, at Odense-kortet allerede dengang manglede i Det kongelige Biblioteks tysksprogede eksemplar af værket.²²

På hjemrejsen fra Elvedgård gjorde Werlauff ophold i Odense og fortæller herom: »Jeg har da efterseet Grundtegningen (eller Fugleperspectiven) af Odense paa Raadhuset; den er fra 1593 og bekostet af H. Rantzau; men der angives ikke, af hvem den er eller til hvilket Værk den hører. Jeg mindes aldrig at have seet den før, men jeg tror sikkert, at den vil interessere Dig meget; kan Du ikke selv komme hertil for at tage den i Øiesyn, vilde jeg tilraade, at Du lod tage en Copie af den.«

Den 25. oktober 1843 klager Vedel Simonsen igen sin nød overfor Werluff: »Med Hensyn til Grundtegningen over Odense af 1593, som jeg

* Landsdommer Baden er historikeren Gustav Ludvig Baden (1764-1840). Han var dengang herredsfoged i Odense og havde overladt Vedel Simonsen fri rådighed over sit ikke ubetydelige bibliotek. Han forflyttedes 1820 til Hirschholm birkedommerembede, og på auktion samme år blev hans eksemplar af Georg Brauns kort over Odense »for 2 Rd. tilslået Overlærer Mülertz«.

** Kortet hænger nu i udstillingen af Kort over Odense på Rådhuset. C.H. Iversen var ikke boghandler, men bogtrykker og redaktør og udgiver af Fyens Stiftstidende. Han døde 1827.

til næste Hefte (der nu gives i Trykken) skulde bruge, er jeg endnu lige saa nær, som jeg altid har været. Du yttrede den Formodning for mig, at den mueligviis kunde findes i den Kongl. eller Müllerske Kobberstiksamling, og til den Ende ansøgte jeg Kongen om Udlaan af samme, men fik til Svar, at den ikke fandtes i samme. Den som hænger paa Raadstuen i Odense, kan jeg heller ikke faae, fordi det ikke aleene er afhængigt af Prindsen og Stiftamtmanden, men af hele Magistraten og alle Borgerrepræsentanterne, og ved at erhverve den enes Tilladelse støder man immer den anden for Hovedet. Derud kan jeg heller ikke komme, da jeg nu alt paa 3^d Aar ikke har kunnet taale at kiøre. Da der saaledes intet andet staar tilbage for mig, nødsages jeg til at bede Dig om at laane fra Bibliotheket den Deel af Braunii Theatrum urbium, hvordi den findes; eller, dersom det er meget forlangt, da om en Bogbinder ikke maae udtage dette enkelte Kobber (som han jo lige saa godt kan indklistre igien) og at dette maatte mig tilsendes paa en kort Tid; eller endelig, om ikke i et Ex. af Braunii Theatrum urbium (hos en Antiquar i Byen) var at faae til Købs; thi i min Forlegenhed gav jeg gierne 30 Daler for at have det en Dags Tid paa min Stue; og er det derhos forunderligt, at denne Grundtegnung nu er bleven saa sielden, da den i Nyerups Tid var saa overflødig, at han forærede 1 Ex. til C. Iversen og 1 Ex. til Landsdommer Baden, dem jeg vel begge i sin Tid ret tit og ofte har seet, men hvor de nu er blevne, kan jeg ikke meere opdage.«

Werlauff »kan ei erindre, at jeg har yttret den Formodning, at Grundt. af Od. 1593 skulde findes i den Müll. Kobbersamling. Vist er det imidlertid, at den ei findes der; jeg bemærkede derfor for Geh. Et. Rd. Adler, som derom tilskrev (mig), at den existerede i Odense. At man nægter Dig dens Udlaan for en kort Tid, er meget illiberalt i vor liberale Tid. Skulde Du ikke kunne udholde engang i godt Veir i Magelighed at tilbringe 5 a 6 Timer paa en Tour til Od., hvile Dig ud der et Par Dage, for at eftersee Tegningen quæst. og derpaa drage hiem igien, veed jeg ei bedre, end at Du søger Tilladelse til at lade den copiere; den kunde vel fortiene at lithographeres paa Nye. Jeg tog mig tillige for atter at giennemgaae de 3 a 4 Udgg. paa Latin og Tydsk i forsk. Expll. af Braunii Th. opp., vi have, og fandt Grundtegnninger (uden Tvivl de ældste, der haves) af Kbhvn, Malmøe, Helsingborg, Landskrone, Bergen foruden Ribe og endeel Stæder i Hertugdømmerne, men *ikke* Odense. Derimod fandt jeg i een udg.

Oppidum *Oytiniense* scil. Eutin i det Lybekske; skulde ikke den svæve for din Erindring? Den findes rigtig nok paa næstsidste Side af Catal. over Badens Bogsamling 1820; den kunde Du faae efterseet i den orig. Auctionsprotocol i Odense Raadstue Archiv, hvo der dengang har kiøbt den?»

Det lykkedes dog til sidst for Vedel Simonsen at få kortet på Odense Rådhus at se og »som jeg dog atter i Aar (d.v.s. 1844) har havt den Glæde paany at kunne afbenytte, da Byens Magistrat har været saa liberal, efter min derom indgivne Ansøgning, paa et Par Dages Tid at tilstede mig samme«. ²³

Vedel Simonsen kunne herefter beskrive kortet og de ting, der »især falder i Øiet« ved betragtningen. Han er dog usikker over for, om kortet hører til Georg Brauns værk eller til »en anden lignende Collection«. ²⁴ Nogen kopi har han øjensynlig ikke taget, skønt han i Niels Ringe havde en egnet tegner til sin rådighed. ²⁵

Vedel Simonsen formåede ikke at skjule bitterheden over vanskelighederne ved at få fat i kortet, når han i et brev til Werluff i april 1847 skriver: »Forresten lykønsker jeg ogsaa det Kongl. Bibliothek, at det nu har gienfundet det Theatrum urbium Braunii med den gamle Grundtegning af Odense, som jeg for et Par Aar siden bønfuldt saa smaaligen om at laane, da jeg nu af Wegeners A.S. Vedel p. 190 seer, at han ikke aleene har seet dette Exemplar paa Kongens Bibliothek, men endogsaa havt det til Udlaan fra samme...«

Biskop Dr. C.T. Engelstofts værk: Odense Byes Historie forekommer i fire udgaver:

- a) (1. udgave) Odense. N. Hansens Boghandel (1862)
- b) i: Samlinger til Fyens Historie og Topographie, II., 1862
- c) 2den Udgave. Med 8 Afbildninger i Texten og 6 Plancher.
Forlagt af Hempelske Boghandel, Odense 1880.
- d) Reprografisk genudgivet og forlagt af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København 1978
(affotograferet efter originaludgaven, dvs. 2. udgave 1880)

Til disse udgaver hører følgende kortbilag:

Kort	År	BWD nr.	Planche nr. i udgave		
			1862	1880	1978
1. (efter Braunius)	1593	348	I	I	I
2. efter Resen (1660)	1675	352	II	II	II
3. efter Pontoppidan (1760)	1767	358	II	IV	IV
4. efter Pontoppidan, prospekt			II	÷	÷
5. (efter J. Thomsen) omegnen	1717	354	III	III	III
6. (efter J. Thomsen) byen selv	1717	354	III	IV	IV
7. Klüwer (1:40.000)	1862	366	III	÷	÷
8. Klüwer (1:4.000, Trap)	1861	363	IV	+	+
9. Henrichsen & Jochimsen	1877	374	÷	(V)	÷
10. Henrichsen (1:20.000)	1877	373	÷	VI	VI

BWD nr. henviser til løbenummer i: Bjørn Westerbeck Dahl, Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970, København 1979.

Henvisninger:

1. Engelstoft, C.T., Odense Byes Historie, 2. udg. 1880, s. (V).
2. samme, s. 269.
3. Jørgensen, Ove, Georg Brauns beskrivelse og billede af Kolding 1587, i: Museet på Koldinghus, Årsberetning 1979-1980, s. 55.
4. Engelstoft 1880, s. 556.
5. samme, s. 552.
6. samme, s. 281.
7. Danmarks Stednavne nr. 14, s. 20.
8. Engelstoft 1880, s. 115.
9. samme, s. 553f.
10. samme, s. 552.
11. samme, s. 359.
12. samme, s. 10.
13. Blomberg, Aage Fasmer, De magre år, Odense 1660-1700, s. 117.
14. samme, s. 226.
15. Almindelige historiske Oplysninger om Odense Kjøbstads Jorder (Af Stiftsprovst (Anders Knudsen) Damgaard), i: Jordebog for Odense Kjøbstad 1888, Tillæg, s. 47f.
16. Engelstoft 1880, s. 552.
17. samme, s. 555.
18. samme, s. 555.
19. Engelstoft (1. udgave) 1862, s. 346.
20. Engelstoft 1880, s. 556.
21. Wad, G.L., Fra Fyens Fortid, 1916, I, 137-391 og II, 1-391, Vedel Simonsens og Werlauffs Brevvexling. I det følgende er anvendt citater fra brevene nr. 1, 122, 123, 124, 154 og 181.
22. Jørgensen, Ove, OTONIVM, Odense 1593, Odense 1981, 2 og 7.
23. Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Historie, Odense 1844, III, 1, 47, note 1).
24. smst. III, 1, 47.
25. Brevvexlingen, II, 29, note, 2).